

СИМБІОЗ НАУКОВОСТІ ТЕКСТУ Й ФІЛОСОФСЬКОСТІ ІЛЮСТРАЦІЙ У КАЗЦІ ЯНУША ВИШНЕВСЬКОГО «МАРЦЕЛІНКА. У ПОШУКАХ НАЙВАЖЛИВІШОГО»

Статтю присвячено аналізу казки сучасного польського письменника: розглянуто світоглядно-наукові основи художнього мислення Януша Вишневіського; досліджено симбіоз авторської поетики та художньої ілюстрації у творі для дітей.

Ключові слова: літературна казка, ілюстрація, міфологічність, науковість, філософічність.

Статья посвящена анализу сказки современного польского писателя: рассмотрены идейно-научные основы художественного мышления Януша Вишневіського; исследованы симбиоз авторской поэтики и художественной иллюстрации в произведении для детей.

Ключевые слова: литературная сказка, иллюстрация, мифологичность, научность, философичность.

The article analyzes the tale of contemporary Polish writer, which requires the reader to wit, the ability to draw parallels and often designed for a children's audience that already has behind some intellectual baggage, namely, literary guess, familiarity with classical folklore and fantasy, mythical author works. Considered ideological and scientific foundations of artistic thinking Janusz Wisniewski; studied symbiosis author's poetics and artistic illustrations in a work for children.

Key words: literary fairy tale, illustration, mifolohichnist, scientific, philosophical.

На сучасному етапі розвитку літературознавчої думки важливого значення набуває дослідження авторських модифікацій у жанрі казки, яка видозмінилася не тільки за змістом і формою. Актуальними є питання інтертекстуальності та цитатності, науковості та філософічності, змішаної стилістики, зняття «таємних заборон». Своєю непередбачуваністю і не наївністю літературна казка поч. ХХІ ст. захоплює як дітей, так і дорослих, адже тепер мета не ідеологічна пропаганда або чисто морально-етичне виховання. Сучасна постмодерністська казка вимагає від читача кмітливості, здатності проводити паралелі, аналізувати, і часто розрахована на ту дитячу аудиторію, яка вже має за плечима певний інтелектуальний багаж, а саме, літературну здогадку, обізнаність у класичних зразках фольклорних та авторських казково-міфічних творів.

Унікальна художня особистість Януша Леона Вишневіського – доктора інформатики, який займається розробкою програмного забезпечення для хіміків (є співавтором першої комп'ютерної програми у світі для автоматичного створення AutoNom систематичних назв органічних сполук на основі їх структурних формул), увірвалася в польську й світову літературу романом «Самотність у мережі». Відтак, проби пера в літературі для дітей вельми здивували поціновувачів творчості цього письменника. 2013 року в українському перекладі вийшла «казка трошки наукова» –

«Марцелінка. У пошуках Найважливішого» Я. Вишневіського. Складається враження, що ця казка за змістом спрямована на дорослих, а за якістю художніх ілюстрацій - на дітей.

Мета статті – проаналізувати світоглядно-наукові основи художнього мислення Януша Вишневіського; дослідити симбіоз авторської поетики та художньої ілюстрації у творі для дітей.

Аналіз розроблених у літературознавстві класифікацій літературної казки (Л. Брауде, М. Липовецький, Л. Овчиннікова, Г. Сабат, О. Сорокотенко, Н. Тихолоз та інші) доводить, що «в ній тісно переплітаються й взаємодіють у різних співвідношеннях індивідуально-авторське й загальнонародське начало. Тому застосування традиційної таксономії стає неможливим через численні авторські модифікації, сутність яких виявляється на рівні індивідуальних втручань у канонічний текст» [6, с. 9]. Для казки Януша Вишневіського характерним є генерування нової чарівної реальності з тяжінням до «науковості» та «максимального реалізму». Як стверджує письменник, «література – це свого роду хобі, вона допомагає розкласти по полицках науковий матеріал». Ось чому логіки, математики, фізики, філософи, психологи можуть черпати з «Марцелінки» матеріал для наукових роздумів та інтерпретацій. Авторська казка Вишневіського наповнена новим реалістично-прагматичним змістом, характеризується

«проростанням» у текстуальному просторі окремих чарівних елементів та наявності казкових персонажів («історія про слона, якого проковтнула змія»).

У художньому мисленні польського письменника прослідковується *міфологічний* чинник, що репрезентує закодовану інформацію про закони співіснування людини і Всесвіту. Головна героїня казки – Марцелінка – дівчинка-думка, яка «з'явилася у мозку своєї мами у певний момент», так вона опинилася в казці. Варто наголосити, що особливу роль у тексті виконують малюнки, які з перших сторінок посилюють наочно-образне сприйняття змісту художнього твору. Здається, казка Я. Вишневського з самого початку прямо орієнтована на ілюстрації, які забезпечують взаємозв'язок у сприйнятті й розумінні твору. Марцелінка в уяві художниці Марцін Півоварські постає дівчинкою з відкритим серцем, що зображено на її одязі (сарафан) й символізує «величезний космос, сповнений дивовижних відкриттів».

Міф «перетікає» у художню тканину казки, наповнює авторський текст сакральною інформацією на рівні міфологем та символів. Подорожуючи у Всесвіті, Марцелінка на «лівім боці» зустрічає Живу Душу, на «правім» – Маленького Духа, саме вони допомагають у пошуках Найважливішого (Бог) та Невідомого (Знання). Дівчинці дивно, що нові знайомі «знають про неї майже все», і, коли «здалеку, освітлюючи темін з'явився бірюзово-фіолетовий метелик», осяявши голову Маленького Духа німбом, стає зрозумілим, хто є другом і поводителем Марцелінки. Письменник увиразнює головну думку – «... якщо, своєю чергою, Всесвіт мав початок, це означає, що його хтось створив. І, навпаки, якщо він був створений, то мав початок». Звернення до християнських мотивів спостерігається в порушенні теми смерті, на прикладі казкової зірки автор пояснює перехід у інший вимір: «зірка-метелик вмирає інакше, з якоїсь причини з її середини виходить газ». Вважаємо, що в такий спосіб інтерпретоване християнське уявлення про духовну душу, створену Богом і вселену в тіло у період зачаття (не випадково Марцелінка спочатку зустрічає Живу Душу), щоб зробити людину єдиним живим цілим. У Біблії вказується, що і в людей, і в тварин після смерті виходить «дух». Авторський текст дозволяє творчо осмислити ритуально-міфологічний код казки.

Ця частина тексту проілюстрована через *художній* малюнок, мета якого – образний і емоційний показ об'єктів та явищ – Маленький Дух постає як дідусь із сивою бородою, «наче старший брат найстаршого брата найстаршого дідуся світу» [2, с. 9], науковець із «напівлисою розкуйовдженою головою», терплячий учитель (тілесне втілення). В такий спосіб ілюстратор Марцін Півоварські передає своє ставлення до зображуваного, підкреслює основне, характерне, зберігаючи живе сприйняття природи. Однак, вона, як і письменник, не копіює природу, а створює художній образ (Маленький Дух (тілесне втілення) / у вигляді хмарки – безтілесне), викликаючи у читача глибокі роздуми та асоціації.

Письменник пропонує концепцію світотворення крізь призму ментальності поляків з їхньою релігійністю, повагою до родинних цінностей, важливістю образів матері та батька. Архетип матері оприсутнений через постійну взаємодію з мамою дівчинки та згадками про бабусю. Марцелінка розповідає, що «її тато дуже

любить, коли його хвалять. Мама це чудово знала. Вона навчилася цього від бабці. А бабця від своєї бабці, адже прадідусів, дідусів і татусів треба хвалити». Жіночі персонажі щасливі в родинному колі, перебувають у гармонійній взаємодії зі своїми чоловіками (татом, дідусем). Головна героїня маневрує на межі реального (батьки, пляж, мушля, кухня, шосе, машина) та ірреального (Всесвіт). Інтуїтивне відчуття, що «можна мати все» поєднується з усвідомленням того, що «думання – приємне заняття». Відтак зрозуміло, авторська модель чарівної історії пов'язана з актуалізацією загальнолюдських духовно-моральних цінностей та інтерпретацією законів світоустрою.

Януш Вишневський створює казковий простір як взаємодію традиційного чарівного матеріалу з моделями світобудови, оскільки першим своїм заняттям письменник вважає науку, не дивно, що важливим рівнем казки «Марцелінка» є *науковий*. Домінантною ознакою жанру казки є наявність дива, яке виступає потужним носієм інформації про закони буття – Розширення Всесвіту. Згідно з теорією Великого вибуху, вся матерія Всесвіту спочатку була зосереджена в одній компактній області. Перебуваючи в надфільному й надгарячому стані, вона вибухає і починається розширення космічного простору в масштабах Всесвіту. Саме цю теорію намагається пояснити Маленький Дух дівчинці-думці, використовуючи при цьому закони фізики й відповідну термінологію (світло, швидкість, газ, хвилі, довжина, відстань і т. д.). «Спочатку нічого не було, тобто була Дивовижа, потім Дивовижа з якоїсь важливої причини вистрілила. Як снаряд. І з неї з'явилися час і енергія. Це був Великий Вибух» [2, с. 65]. Письменник використовує певну інтелектуальну гру, вводячи в казково-чарівний текст елементи наукового вчення.

У випадку Януша Вишневського авторські видозміни традиційних елементів чарівно-казкової історії слід розуміти як феноменальне явище в контексті літератури для дітей поч. ХХІ ст. Науковий тип мислення оприсутнюється через закон всесвітнього тяжіння. Легенда свідчить, що, задумавшись над тим, чому впало яблуко Ньютон зрозумів, що його притягує Земля, це допомогло вирішити не тільки загадку падаючого яблука, але і ряд давніх загадок Сонячної системи. Схожий приклад зустрічаємо у тексті казки «Марцелінка»: «Оскільки Земля щось важить і яблуко на дереві щось важить, то коли воно падає з дерева відбувається взаємопритягання – гравітація» [2, с. 69]. Варто звернути увагу на те, що Януш Вишневський опирається й на сучасну теорію гравітації, вводячи у казковий простір персонаж на ім'я – Фотон. Читачі довідуються про частинки, що відповідають за передачу електромагнітної взаємодії, мають властивості хвилі і частинки, а отже, і масу. А на будь-яке тіло, що має масу, діє гравітація. Як правило, в науковому дискурсі використовується *науково-пізнавальний* малюнок, що має пояснювальний характер об'єктів чи явищ навколишнього світу. Марцін Півоварські своїми ілюстраціями допомагає вивчити зовнішню й внутрішню будову об'єкта – Фотон схожий на гуманоїда з сумними очима: «Пан Фотон такий худий, тому що майже нічого не важить. Зате він переносить світло, у Всесвіті ніщо не переміщується швидше за

нього» [2, с. 58]. Відомо, що серед світлових фотонів найнижчу частоту мають ті, котрі ми бачимо як червоне світло. Художниця добре обізнана з теоретичним матеріалом, адже ті сторінки книги, які висвітлюють історію Фотона, забарвлені у червоний колір. Таким чином посилюється інтерес та зацікавлення дітей до наочно-образного зображення змісту художнього тексту.

Літературна казка Януша Вишневського перекодовує традиційно-казковий світ шляхом авторської інтерпретації основ фізики та астрономії, формуючи знання динаміки Сонячної системи і, відкриваючи можливості точного передбачення руху планет, їхніх супутників та комет. Маленький Дух виступає в ролі учителя й екскурсовода в пошуках Найважливішого. Він пояснює, що «комета – це така зірка з волоссям, хоча насправді вона зовсім не зірка й не має волосся. Це її так люди назвали» [2, с. 63], але, де б не подорожували «найстаріший дідусь» і Марцелінка-Мудрагелько, вони пам'ятають про маму й рідну домівку. Такий спосіб маневрування на межі реальне/ірреальне, свідоме/несвідоме дозволяє використати в ілюстраціях і доступний спосіб зображення простору землі: «Марцелінка вдвлялася в Землю широко розплющеними очима й ще дужче думала про маму. І про тата. Якоїсь миті їй здалося, що саме біля Землі вона знайшла Найважливіше» [2, с. 75]. Пані Півоварські використовує елементарну побудову малюнка з виділенням композиційного центру (красивий аристократичний замок, доглянуті сільські будинки), який нагадує залишки народної казки, що продовжує побутувати в авторській казці. Художниця орієнтована на головне (сім'я, рідний дім) у сприйнятті Марцелінки й зображує це більш крупно, як додатковий прийом, що допомагає підсилити наочні образи, які склалися при безпосередньому сприйнятті змісту.

Авторська модель польського письменника є потужним носієм *світоглядно-філософської* проблематики. Як відомо, філософія – це здатність розуму, яким не керують ілюзії виказували і знати реальність явленого, тобто його сутність. Створення нового казкового світу відбувається з урахуванням філософських констант – Великий Задум, Мислення, Самотність, Вічність. Письменник наголошує, «філософування» випрямляє душу (Живу Душу) і робить її чутливою до істини, а філософом є той, хто любить мудрість (Думка – Марцелінка – Мудрагелько). Казкова героїня відчуває до Маленького Духа велику повагу за те, що він дає знання й підтримку, адже Марцелінка боїться самотності, особливо у Всесвіті, де так порожньо, холодно й темно. Вона усвідомлює, що «... добре мати біля себе когось, з ким часом можна порозмовляти, а часом помовчати».

Філософська канва авторського тексту не лише торкається законів буття, вона увиразнює науковий дискурс у художньому мисленні Януша Вишневського. Звертаємо увагу на те, що ілюстрації в цьому творі несуть у собі не тільки пізнавальну функцію, а й світоглядну, допомагають дитині адаптуватися до змісту. Малюнки набувають філософського смислу: дівчинка-думка лежить на краю Всесвіту; відчинені двері, через які пробивається світло у темні (реальне/ірреальне); на темному фоні силуети дівчинки і чоловіка з «розкуйовдженим волоссям»; «вікно у

Всесвіт» поруч з яким – хлопчик (можливо, *брат*). Ці художньо-літературні образи, яскраво відтворюють змальовані в тексті події, демонструють ставлення художника до твору, конкретизують, уточнюють текст, часто доповнюють його деталями, про які не сказав письменник; оживляють твір, допомагають дітям зрозуміти наукову основу казки.

Науковий дискурс у художньому мисленні Януша Вишневського спрямований на те, що одним із ключових понять є *час*. Згідно з основною теорією виникнення Всесвіту, про Великий Вибух, який відбувся приблизно 13,73 ($\pm 0,12$) мільярдів років тому з подальшим розширенням Всесвіту, виникла матерія, простір і час. Тому не дивно, що на сторінках казки «Марцелінка» з'являються сучасні годинники (класичні кишенькові, настільні, настінні, будильники), вони різної форми і різних кольорів, виконані просторовою лінією різної товщини, насиченості та довжини. Звичайно, що б показати об'ємність та простір зображуваного об'єкта (годинник) на площині паперу, художник-ілюстратор лінії на передньому плані передала більш чітко за тоном, ніж на задньому плані. Марцін Півоварські використала, так званий, *лінійний малюнок* більш художній і емоційний, його у творчій діяльності чудово використовували такі художники як А. Дюрер, Ж. Давід, В. Серов та ін. Такий складний симбіоз письменника та художника спрямований на те, щоб пояснити маленьким читачам науково-філософське вчення про матерію, рух, простір і час, як форми її існування. «Я знаю, що це дуже складно, але це правда. Коли ми просто рухаємось, то час сповільнюється. Словом, чим швидше ми рухаємось, тим повільніше старішаємо», у такий цікавий спосіб Марцелінка дізнається про рух як загальний спосіб існування світу.

Письменницька художня свідомість Я. Вишневського у творі для дітей продукує *культурологічний аспект* у чарівному світі літературної казки. Маємо на увазі передовсім використання еллінського міфу про краплі молока Гери, а також згадку про Андромеду. Як відомо, міф – це «виражена у словесній формі позатемпоральна й універсально-культурна константа, що репрезентує закодовану інформацію про закони співіснування людини й світу» [6, с. 5]. Відтак, той чи інший досягнутий рівень культури людства визначає кожен раз заново «окультурення» кожної народженої людини (Марцелінка, її брат, заплановані діти). Аналізуючи генезу художнього мислення письменника у «казці трішки науковій», простежуємо зв'язок між теоретичним (наукові праці, статті, монографії) та літературним (мала проза, романи, твори для дітей) дискурсами у світовідчутті автора.

Нарешті, наочно-образне прочитання змісту твору проявляється у використанні *науково-пізнавальних* малюнків, які допомагають пояснити дітям ту чи іншу форму об'єкта (червоні та блакитні гіганти, різні за кольором і на вигляд фотони і т. д.). Варто наголосити, художниця Марцін Півоварські з метою забезпечення взаємозв'язку сприймання і розуміння художнього тексту запропонувала дуже оригінальну техніку – малюнок кольоровими олівцями. Основою техніки рисунку кольоровими олівцями є тонування розтяжка, яка дозволяє передавати об'єм предметів [5]. Вона використала штрихи, штрихування, тонування, а

подекуди – розтушовку. Дивовижно приємною і логічно вмотивованою є остання ілюстрація у казці «Марцелінка (У пошуках Найважливішого)», на якій зображена щаслива сім'я з немовлям на руках. Головна героїня стає виразником авторської філософії життя: «Найважливіше є тоді, коли не існує жодного «може бути». Не треба вирушати на кінець Всесвіту, бо Найважливіше найчастіше дуже, дуже близько до нас». Отже,

дівчинка-думка знаходить відповіді на всі поставлені запитання, подорожує, зустрічає багато цікавого, щоб нарешті потрапити у Всесвіт Немовляти. Вважаємо, новаторство Януша Вишневського в жанрі авторської казки становить складну взаємодію різних дискурсів (науково-реалістичний, казково-чарівний, міфологічно-культурологічний) у контексті художньо-світоглядної парадигми сучасного польського письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білан О. Вплив ілюстрацій на розвиток зв'язного мовлення дітей / Олександра Білан // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : [Зб. наук. пр.]. – Вип. 9. – Одеса, 2001. – С. 78–84.
2. Вишневський Я. Л. Марцелінка. У пошуках Найважливішого. Казка трошки наукова / Януш Леон Вишневський; [пер. з пол. О. Кравець, іл. Марцін Півоарські]. – К. : Махаон Україна, 2013. – 96 с.
3. Вовчок Г. М. Виховна функція ілюстрації дитячої книги [Електронний ресурс] / Г. Вовчок // Сучасність, наука, час (18-20.11.13), Мистецтво : [Підсумки наукової конференції, м. Київ]. – Режим доступу : int-konf.org/konf112013/569-vovchok-g-m...knigi.html.
4. Гарачковська О. Жанр казки в дослідницькому дискурсі / Оксана Гарачковська // Київська старовина. – 2007. – № 6. – С. 129–137.
5. Графічні техніки в ілюстрації дитячої книги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poglyad.com/blog-21/post-187>.
6. Цалапова О. Таксономія української літературної казки доби модернізму (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / Оксана Цалапова // Актуал. проблеми слов'ян. філол. : [міжвуз. зб. наук. ст.]. – Донецьк, 2009. – Вип. ХХ : Лінгвістика і літературознавство. – С. 325–333.

© Ушневич С. Е., 2014

Дата надходження статті до редколегії 27.06.2014 р.